

Nasze sikory.

(Dokończenie).

Zagadnieniem, które bardzo ściśle wiąże się z zimową włóczęgą sikor, są jesienne i wiosenne przeloty tych ptaków. Od razu jednak trzeba zaznaczyć, że kwestia ta jest mało zbadana i przedstawia — przynajmniej dotąd — wiele niejasności. Sikory spotykane w Polsce zamieszkują całą palearktykę (tzn. całą Europę, północną Azję, północną Afrykę — do Sahary). O ile zimowa włóczęga jest zjawiskiem bardzo powszechnym, o tyle regularne przeloty zimowe dają się stwierdzić jedynie u sikor, wywodzących się na północnym skraju obszaru zamieszkałego przez te ptaki. Odlot sikor z tamtych stron należy uważać za spowodowany przez zbyt surowe warunki atmosferyczne w okresie zimowym, całkowicie uniemożliwiające sikorom wyżywienie się. W związku z przelotami sikor należy chociaż pokrótce wspomnieć o wynikach obrączkowania ich. Przedstawiają się one następująco: ptaki stare, zaobrączkowane w okresie lęgów, pozostają na miejscu gnieźdzenia się również przez zimę. Można je zatem uważać za ptaki osiadłe. Z ptakami młodymi sprawa przedstawia się odmiennie. Dotąd nie było wypadku, aby młoda (tzn. urodzona w danym roku) sikora, zaobrączkowana, była schwytna zimą w tej samej okolicy, w której założono jej obrączkę. Ale niewiadomo również dokąd udają się młode sikory¹⁾, faktem jest, że nie pozostają w okolicy, w której przyszły na świat. Należy przypuszczać, że w pewnym okresie życia budzi się u młodych sikor instynkt wędrówki i że przyłączają się one do sikor północnych, lecących na zachód i południe. Tym tylko można by tłumaczyć fakt, że lecące stada sikor są niekiedy bardzo liczne.

W przelotach swych sikory wyraźnie unikają miejsc otwartych, niepokrytych, chociażby zrzadka, drzewami lub krzewami, do których mogłyby się schronić przed napaścią wroga. Gdy stado sikor doleci do skraju lasu i musi przebyć przestrzeń otwartą, długo zatrzymuje się na skrajnych drzewach, ćwierkając ciągle i najwidoczniej nie mogąc zdecydować się na opuszczenie ich. Raz po raz odrywają się pojedyncze ptaki, ale trwożliwe głosy pozostałych ściągają je z po-

¹⁾ Młoda bogatka, zaobrączkowana 5 VI 1933 przez nadleśniczego Romana w powiecie łęczyckim w Polsce, została zastrzelona 15 XII 1933 we Francji.

wrotem do stada. Trwa to dość długo, zanim wreszcie całe stado nie zerwie się do dalszej wędrówki, przy czym przy przebywaniu otwartych przestrzeni wzlatuje jak tylko może najwyżej.

Wszystkie sikory zdradzają nadzwyczajny lęk na widok ptaków drapieżnych i starają się wtedy schować w jak najgęstsze krzewy. Ten lęk przed drapieżnikami jest prawdopodobnie przyczyną, dla której sikory nie lubią przebywać otwartych przestrzeni. Jeśli rzucić w kierunku przelatującego stada sikor większym przedmiotem i świsnąć jednocześnie, całe stado momentalnie spada na ziemię, chowając się we wszelkie możliwe kryjówki; również każdego, niespodzianie pojawiającego się na horyzoncie ptaka, traktują jak napastnika i chowają się przed nim.

Z kolei rzeczy przechodzę do opisu poszczególnych gatunków sikor.

Sikora bogatka *Parus major* L.

Gatunek ten zamieszkuje całą Europę, Afrykę północną i Azję. Na północy dochodzi do północnej granicy lasów, na południu — w Azji — do Himalajów, na wschód do Ałtaju. W Polsce jest gatunkiem bardzo pospolitym i licznym. Bogatki zamieszkujące północną część kontynentu są ptakami przelotnymi; okres przelotów jesiennych trwa od połowy września do połowy października. W okresie tym można widzieć dość duże stada bogatek, ciągnące na zachód. W marcu i kwietniu ma miejsce ciąg powrotny, ale zawsze znacznie mniej liczny.

Sikora bogatka jest największą ze wszystkich sikor, zamieszkujących Polskę. Długość jej dochodzi do 15—16 cm, długość skrzydła 75—78 mm, ogona 63—68 mm, dzioba 9—10 mm, waga 16—18 g. Nazwę swoją uzyskała od istotnie bogatego i żywego ubarwienia. Wierzch głowy, podgardle i pas biegnący przez piersi i brzuch są czarne, przy czym wierzch głowy odznacza się granatowym połyskiem. Wierzch ciała oliwkowo-zielony, ogon czarny z lekko niebieskawym odcieniem. Brzegi sterówek (piór ogonowych) białe. Na skrzydle poprzeczna żółtawa wstęga. Policzki (pod oczami) białe, pierś i brzuch jaskrawo żółte. Dziób czarny, nogi niebieskawe, oczy brązowe. Samica i młode w pierwszym pierzu ubarwione podobnie, tylko kolory są mniej jaskrawe.

Występowanie bogatki związane jest z istnieniem lasów w okolicy, zarówno w górach jak i na nizinach, ściślej mówiąc z występowaniem drzew. Bogatka bardzo chętnie trzyma się okolic porośniętych drzewami, może nawet chętniej niż zwartych obszarów leśnych, w których spotkać ją można najczęściej na brzegu lasu, na polanach, wśród drzewostanów przerzedzonych itp. Przekłada lasy liściaste nad iglaste. Częściej od pozostałych sikor spotyka się w pobliżu osad ludzkich, specjalnie zimą, co zapewne pozostaje w związku z jej upodobaniem do mięsa, tłuszczu itp.

Pokarm składa się z owadów, oraz jagód i nasion, przy czym w okresie wiosny i lata pokarm roślinny prawie nie wchodzi w grę. Jedynie w zimie, przyciśnięta głodem, korzysta z niego. Żadna z sikor nie obdziobuje tak chętnie mięsa, tłuszczu, odpadków kuchen-

nych, jak bogatka. W mrozy nieraz dobrze się namęczy, zanim oddziobie od kości zmarzłe mięso. Zanotowano wypadki, że bogatki nocowały w obdziobanym przez siebie szkielecie padłego lisa. W poszukiwaniu pokarmu często schodzi na ziemię, po której porusza się równie zręcznie, jak po drzewach.

Gnieździ się w dziuplach, skrzynkach, w ogóle we wszelkich możliwych schowkach. Często znajdowano jej gniazdo w pompach studziennych. W braku dziupli zajmuje opuszczone gniazdo sroki, wiewiórki. Na dno wybranej dziupli daje bogatka podkład z twardszych traw, korzonków, na co znosi pióra i włosy. Młode wywodzi dwukrotnie w ciągu roku: po raz pierwszy składa jaja w kwietniu, w liczbie około 10—12 sztuk (znajdowano niekiedy 16 sztuk), drugi raz w czerwcu, zwykle 6—8 sztuk. Drugi ląg odbywa się w innej dziupli, niż pierwszy. Jaja są barwy białej, czerwono-rdzawo nakrapiane, na tępym końcu to nakrapianie jest obfitsze. Wymiary jaja $17,3 \text{ mm} \times 13,5 \text{ mm}$ (średnia z 50 pomiarów), waga świeżo zniesionego jaja $\pm 1,65 \text{ g}$, co wynosi około 9% wagi ptaka.

Sikora modra *Parus* (= *Cyanistes*) *caeruleus* L.

Obszar występowania sikory modrej pokrywa się na ogół z obszarem występowania bogatki. Również podobnie jak bogatka lubi tereny urozmaicone, porośnięte drzewami i krzewami. Jeżeli chodzi o lasy, to najchętniej trzyma się lasów liściastych, mniej chętnie mieszanych, liściasto-iglastych, a czystych iglastych unika. Bardzo pospolita jest w dąbrowach i buczynach, w których znajduje się domieszka innych liściastych gatunków. Również dość często można ją spotkać na drzewach nadrzecznych, a nawet w trzcinach i szuwarach. W przeciwieństwie do bogatki rzadko schodzi na ziemię.

Sikora modra jest — moim zdaniem — najpiękniej ubarwiona ze wszystkich naszych sikor. Wierzch głowy jasno niebieski. Pozostałe części głowy białe, oprócz czarnego podbródka i niebieskiej wąskiej brwi, biegnącej przez oko. Naokoło szyi obroża ciemnoniebieska. Piersi i brzuch żółte, z ciemną kreską, która biegnie wzdłuż brzucha. Skrzydła niebieskie, wierzch ciała blado-zielony, ogon łupkowo niebieski. Na skrzydłach znajduje się biała, wąska pręga. Dziób czarny, z trochę jaśniejszymi bokami, nogi brudno-niebieskawe, oczy ciemnobrunatne. Długość ptaka dochodzi 120 mm, długość skrzydła 66—70 mm, ogona 52—56 mm, dzioba 9 mm, waga ciała około 11 gramów.

Jak u wszystkich sikor na pokarm w głównej mierze składają się owady we wszystkich stadiach rozwoju, w znacznie słabszym stopniu jagody i nasiona; ostatnie prawie wyłącznie w zimie. Zauważono że sikora modra zawzięcie rozdziobuje galasy (*Cynips collaris*) na liściach dębu, aby z nich wydostać owada. Młode ptaki jakoby obdziobują owoce wiśni.

Gnieździ się w dziuplach, ale w wyborze miejsca na gniazdo jest równie mało wybredna, jak bogatka. Dziuple wybiera z możliwie wąskim otworem wlotowym. Młode wywodzi raz do roku, tylko niektóre pary odbywają dwukrotne lęgi. Budowa gniazd i składanie jaj ma miejsce w kwietniu. Gniazdo buduje jak bogatka, tzn. daje pod-

kład z traw i mchu, a na to znosi pióra i włosy. Zresztą staranność budowy gniazda wewnętrznego zależy od wielkości dziupli. Gdy dziupla jest mała, zwykle brak podkładu z traw. Liczba jaj w pierwszym lęgu wynosi 8—10 sztuk, w drugim — jeśli ten w ogóle ma miejsce — tylko 6 lub nawet mniej. Jaja, jak wszystkich sikor, są białe, rdzawo nakrapiane; wielkość (średnia z 44 pomiarów) $15,4 \times 11,9 \text{ mm}$, świeżo zniesione jajo waży około 1,3 g, co wynosi $\pm 12\%$ wagi ptaka.

Podkreślić trzeba, że sikora modra jest bodaj najnapastliwszą sikorą wśród innych. Nawet znacznie większa od niej bogatka ustępuje przed jej nieustającymi atakami. A Heinroth podaje, że widział parę sikor modrych zawzięcie napastujących swoje odbicie w lustrze automatu i twierdzi, że ta para, właśnie z racji długotrwałej bójki ze swymi rzekomymi konwientami, przystąpiła znacznie później do budowy gniazda.

Sikora uboga *Parus* (= *Poecile*) *palustris* L.

Gatunek ten zamieszkuje całą Europę oraz Azję północną i środkową. Jest to jednak gatunek raczej północny, dlatego też brak go w okolicach o klimacie podzwrotnikowym. Również w Europie południowej jest rzadsza niż w północnej. Ptaki wywodzące się w północnej części obszaru występowania są przelotne. Przeloty odbywają się w październiku i marcu, zwykle parami, niekiedy niewielkimi stadkami.

Wśród naszych sikor jest to gatunek najskromniej ubarwiony, stąd zapewne i jego nazwa. Wierzch ciała, skrzydła i ogon bronzowawo-szare. Skrzydła i ogon trochę ciemniejsze od pleców. Policzki białawe, pierś i brzuch brudno białe. Wierzch głowy czarny, połyskujący, na gardzieli niewielka, czarna plamka. (Podobna bardzo do sikory ubogiej jest sikora czarnogłówka, różniąc się od pierwszej tym, że czarna czapeczka na głowie połysku nie posiada). Wielkością bardzo zbliżona do sikory modrej i sikory czubatki: długość około 130 mm, długość skrzydła 65—70 mm, ogona 56—60 mm, dzioba 10 mm; waga około 11 g. Ubarwienie ptaków, zamieszkujących różne kraje na obszarze występowania tego gatunku, różni się między sobą i na tej podstawie wyróżniono szereg form geograficznych. Na terenie Polski występują dwie formy: jedna w północnej części kraju (*Parus palustris palustris*), druga w południowej części (*Parus palustris stagnatilis*), różniąc się od poprzedniej bardziej bronzowawym grzbietem i nieco dłuższym dziobem.

Sikora uboga podobnie jak dwa poprzednie gatunki, zamieszkuje głównie lasy liściaste i to rosnące na terenie raczej wilgotnym (po niemiecku nazywa się ona sikorą błotną — Sumpfmeise), posiadające obfity podszyt. Lasów iglastych — zwłaszcza dużych zwartych obszarów — unika zupełnie wyraźnie. Często daje się widzieć w pobliżu osiedli ludzkich. Przy poszukiwaniu pokarmu zwykle trzyma się blisko ziemi, rzadko kiedy wędruje aż do wierzchołka drzewa, jednak również rzadko schodzi na ziemię, chyba że zobaczy na niej dużo rozspanych nasion.

Pokarm sikory ubogiej składa się z owadów oraz nasion i jagód, podkreślić jednak wypada, że z pośród wszystkich sikor, sikora uboga

jest najbardziej „roślinozernym“ gatunkiem. Zwłaszcza w zimie ten rodzaj pokarmu odgrywa dla niej bardzo dużą rolę. Niektórzy badacze podają, że sikora uboga w razie nadmiaru pokarmu w jakimś miejscu — robi zapasy, które chowa w rozmaite szczeliny. Jagody bzu czarnego i jarzębiny rozdziobuje, aby z nich wydłubać nasiona.

Jak wszystkie sikory — gnieździ się w dziupli, przy czym stwierdzono, że sikora uboga potrafi sama sobie taką dziuplę wykuć — naturalnie tylko w tym wypadku, jeśli drzewo jest już spróchniałe lub murszywe i przez to niezbyt twarde. Dziuple wykute przez sikorę odznaczają się niezwykłą gładkością ścian wewnętrznych. Jak twierdzi T a c z a n o w s k i, gniazdo sikory ubogiej łatwo odróżnić od gniazd innych sikor po tym, że zawiera bardzo mało mchu, a zbudowane jest głównie z kawałków suchej trawy, nawpół przegnitych oraz wysłane grubo drobną sierścią. Również prawie nie używa piór do wyścielania gniazda. Tam, gdzie dziupli dużo — sikora uboga najchętniej osiedla się w dziupli na wysokości 1,5—2 m. Zwykle dwa razy do roku wywodzi młode. W pierwszym lęgu, który odbywa się w maju, samica składa 8—9 jaj, w drugim tylko 5—6. Jaja są trochę krótsze i grubsze niż jaja innych gatunków sikor. Świeżo zniesione mają odcień zielonawy, również pokryte czerwonymi kropkami. Przeciętna wielkość (średnia z 32 pomiarów) $16,1 \times 12,2$ mm, waga świeżo zniesionego jaja około 1 grama, co wynosi około 10% wagi ptaka.

Bardzo ciekawe szczegóły zauważono w obyczajach sikory ubogiej w okresie łączenia się w pary. W tym czasie samiec i samica wspólnie poszukują pokarmu, wydając jednocześnie głosy podobne do głosów piskląt. Gdy jeden ptak — obojętne samiec czy samica — znajdzie jakiegoś owada, leci do drugiego, ten otwiera szeroko dziób, opuszcza skrzydła i piszczy jak pisklę. Znalazca kładzie zdobycz do nadstawionego i otwartego dzioba. Takie wzajemne karmienie się trwa całymi godzinami.

Sikora czarnogłówka *Parus (=Pocile) atricapillus* L.

Jest to sikora tak dalece podobna do sikory ubogiej, że tylko znawca może rozróżnić oba te gatunki. Różni się od niej tym, że czarna czapeczka na głowie nie posiada połysku, gdy u sikory ubogiej ta czapeczka połyskuje. Ponadto plamka czarna na gardzieli zwykle jest nieco większa niż u sikory ubogiej. Na terenie Polski występuje kilka form geograficznych tego gatunku. I tak na całych kresach wschodnich, z wyjątkiem Karpat, występuje *Parus atricapillus borealis*, w Karpatach wschodnich *P. a. assimilis*, w Polsce Środkowej i w Tatrach *P. a. tischleri*. W obyczajach również zbliżona jest bardzo do sikory ubogiej, tylko częściej stosunkowo można ją spotkać w lasach iglastych. W zimie czarnogłówka jest bodaj pospolitsza na ziemiach Polski niż w lecie, co należy tłumaczyć przylotem ptaków z bardziej północnych części kontynentu.

Sikora czubątka *Parus (=Lophophanes) cristatus* L.

Sikora czubątka zamieszkuje całą Europę i Azję do Wołgi. Brak jej w najbardziej północnych częściach kontynentu euroazjatyckiego. Na wschodzie rzadsza. Na południe dochodzi do Małej Azji. Ptak nieprzelotny tylko koczujący w zimie.

Ubarwiona jest skromnie. Cały wierzch ciała i ogon są szarobrunatne. Spód biały, na bokach piersi trochę brudnożółtego koloru. Skrzydło szarobronzowe. Najbardziej charakterystyczny jest czubek piór na głowie czarno-biało pstry. Podgardle czarne, łączące się na bokach z wąskimi prążkami, biegnącymi po obu stronach karku. Długość ciała około 120 mm, skrzydła 63—67 mm, ogona 51—54 mm, dzioba 11—12 mm, waga ciała ± 11 gramów. Na podstawie różnic w ubarwieniu wyróżniono kilka form geograficznych. W Polsce gnieździ się *Lophophanes cristatus cristatus*, w Europie zachodniej *L. c. mitratus*. Granica między obszarami występowania biegnie przez Polskę, nie jest jednak dostatecznie zbadana. W każdym razie w zachodnich częściach Polski może już występować, jako forma gnieźdząca się *L. c. mitratus*. Jeśli chodzi o różnice między obu tymi formami, to *L. c. cristatus* ma intensywniejszy kolor brunatny, mniej jaskrawy rysunek na głowie i nieco dłuższy dziób, *L. c. mitratus* jest więcej szara, kolor brunatny mniej intensywny, dziób krótszy.

Sikora czubotka trzyma się zawsze lasów szpilkowych; gdzie ich nie ma, tam brak i czubatki. Najchętniej przebywa w dużych kompleksach starego, ciemnego lasu, złożonego z sosny, świerka i jodły. Zwykle trzyma się koron drzew, ale dość często schodzi na ziemię, specjalnie wczesną wiosną. Lasów liściastych unika, a jeśli w czasie zimowej włóczęgi natrafi na kawałek nagiego lasu liściastego, przelatuje go jak może najprędzej. Do zabudowań i osiedli ludzkich nigdy nie przylatuje.

Pokarm składa się głównie z owadów. T a c z a n o w s k i twierdzi, że czubotka pokarmu roślinnego w ogóle nie rusza.

Gnieździ się w lasach szpilkowych, ale tylko w dużych kompleksach. Gniazdo zakłada w dziupli, w braku dziupli w starym gnieździe wrony, wiewiórki, za odstającą korą drzew sosnowych, w ogóle wykorzystuje wszelkie możliwe kryjówki. Gniazdo buduje z mchu i porostów, wewnątrz wyściela włosami. Jaj składa 8—10, białych, pokrytych czerwono-rdzawymi kropkami, trochę większymi niż u innych gatunków sikor. Wielkość jaj $16,3 \times 12,4$ mm.

Sikora sosnówka *Parus (=Periparus) ater* L.

Gatunek ten zamieszkuje Europę północną i środkową i Azję, aż do Japonii. W Europie południowej dość rzadka. Podobnie jak i u innych sikor, ptaki wywodzące się na północnym skraju obszaru występowania sosnówki — są ptakami przelotnymi, w pozostałych częściach koczującymi. Przelot jesienny ma miejsce w październiku i zaczyna się mniej więcej wtedy, gdy kończy się przelot sikor bogatek.

Ogólne tło ubarwienia sosnówki jest łupkowo-szare. Głowa i podgardle czarne, granatowo połyskujące. Policzki (pod oczami) białe. Również na karku biała plama. Grzbiet niebieskawoszary, skrzydła i ogon szaro-czarne, pierś i brzuch białawe z brązowym nalotem na bokach. Na skrzydłach dwa rzędy drobnych, białawych plamek. Dziób czarny, nogi łupkowoszare, oczy ciemnobronzowe. Długość ptaka 110 mm, długość skrzydła 60—65 mm, ogona 45—48 mm, dzioba 10—11 mm. Ciężarem ciała nie różni się wiele od czubatki czy sikory ubogiej.

Na obszarze swego występowania sosnówka tworzy szereg form geograficznych. W Mandżurii, a więc na wschodnim krańcu zasięgu, sosnówka posiada na głowie wyraźny czubek (*Periparus ater pekinensis*). Forma ta połączona jest formami przejściowymi z formą europejską, gdyż już u ptaków zamieszkujących Syberię wschodnią, pióra na głowie wyrastają znacznie dłuższe, co należy uważać za początek czubka. Również w Himalajach występuje forma geograficzna sosnówki z czubkiem.

Sikora sosnówka jest gatunkiem właściwym lasom szpilkowym, tak górskim jak i nizinnym, co uwydatnia się specjalnie w okresie lęgowym. Jednak, jak dalece odpowiadają jej lasy szpilkowe może świadczyć fakt, że nawet w czasie zimowej włóczęgi — nie mówiąc o lecie — omija lasy liściaste. W zimie chętnie przebywa na skrajach lasu, zwłaszcza południowych, ale w razie niepogody chowa się w głąb lasu. Trzyma się najchętniej dużych kompleksów leśnych, natomiast w terenach więcej otwartych, z rzadka tylko porośniętych drzewami, w alejach itp. czuje się bardzo niepewnie i takich miejsc unika.

Za pokarm — podobnie jak czubatce — służą jej przede wszystkim owady, właściwe drzewom iglastym. Jesienią i zimą jaja owadów stanowią główną część jej pokarmu. Co się tyczy pokarmu roślinnego, to podkreślić należy, że sosnówka umie bardzo zręcznie wyciągać nasiona z szyszki. Przy wybieraniu nasion sosnówka czepia się szyszki pazurkami i zwisa grzbietem ku ziemi, w której to pozycji można ją bardzo często widzieć. Zbiera również nasiona z ziemi. Chętnie wyjada zawartość orzechów, o ile może się do niej w jakiś sposób dostać.

Gnieździ się tylko w lasach szpilkowych. Gniazdo w dziupli nisko nad ziemią, niekiedy nawet w samej ziemi w opuszczonych norach myszy lub kretów, w wygnitych pniakach itp. Gniazdo zbudowane z mchu zielonego, wysłane zwykle włosami zwierząt, rzadko piórami. Młode wywodzi dwukrotnie: w maju i czerwcu. Samica składa 6—8 jaj białych, czerwono-rdzawo nakrapianych. Wielkość jaj (średnia z 44 pomiarów) $14,8 \times 11,6$ mm.

Ciekawym objawem u sosnówek jest to, że o ile znajdują gdzieś dużo nasion, to nie zjedzoną część chowają w różne skrytki. Należy przypuszczać, że nie pamiętają, gdzie schowały takie zapasy, ponieważ jednak w czasie zimowej włóczęgi stado sikor kilka razy przelatuje jeden i ten sam teren, więc prawdopodobnie znajdują je ponownie.

Sikora raniuszek *Aegithalos caudatus* (L)

Raniuszek zamieszkuje całą Europę i Azję północną. Na obszarze tym występuje cały szereg form geograficznych. W całej północnej części Europy aż do Alp występuje forma *Aegithalos caudatus caudatus* (L.). Raniuszek jest przeważnie ptakiem osiadłym, . jakkolwiek w jesieni i zimie, podobnie jak inne sikory, pędzi koczowniczy tryb życia.

W ubarwieniu raniuszka przeważa kolor biały. Pokrywa on głowę, szyję, pierś, brzuch i brzegi piór ogona. Grzbiet, wierzch ogona, skrzydła, nogi, dziób są czarno brązowe. Kolor biały prześwituje różowo. Bardzo charakterystyczny jest długi ogon, dziobek gruby i krótki, szeroki, robiący wrażenie pyszczka, oraz grube, jakby napu-

chnięte powieki, żółto zabarwione. Wymiary ptaka: długość 140—150 mm, długość skrzydła 65 mm, ogona 85—100 mm, dzioba 8 mm: waga około 9 gramów.

Raniuszek trzyma się zawsze lasów i miejsc porośniętych drzewami i krzewami, miejsc otwartych unika. Najczęściej spotkać można tę sikorkę w lasach liściastych, z gęstym podszytem, rosnących na wilgotnych miejscach. W dużych, czysto iglastych lasach brak jej przeważnie; jedynie w czasie zimowej włóczęgi przelatuje przez nie, ale na ogół rzadko. W zimie również można ją dość często spotkać w parkach i ogrodach w pobliżu miast.

Pokarm składa się przeważnie z drobnych owadów, jaj owadów, ale tylko takich, które znajdują się na powierzchni drzewa, gdyż w przeciwieństwie do innych gatunków sikor, raniuszek ma dziób zbyt słaby, aby mógł nim rozbijać korę. Nawet owadów większych nie potrafi rozdziobać, nie przytrzymuje też — jak to robią inne sikory — zdobyczy nogami. Na ziemi rzadko kiedy szuka pożywienia.

Cechą obyczajową, która raniuszka najbardziej różni od sikor pozostałych, a zbliża do remiza, jest sposób gnieźdzenia się. Raniuszek wywodzi młode nie w dziupli, lecz buduje gniazdo z mchu, włókienek, pajęczyny, porostów, kawałków kory i wyściela je puchem i piórami. Gniazdo ma kształt jajowaty, z otworem wejściowym w górnej części. Zwykle jedną stroną opiera się o pień drzewa, do którego zlekka jest przymocowane, stopa gniazda również zwykle opiera się na gałęzi. Z dwóch gniazd raniuszka, które widziałem w naturze, jedno było zbudowane na szczycie świerka, około 3 m wysokiego, drugie w żywopłocie, mniej więcej 1 m nad ziemią. Kawałki mchu i kory, które ptak przyczepia do gniazda, nadają mu w pewnych warunkach ochronną barwę. Całość gniazda spojona jest pajęczyną. Budowa, przy której zajęte są oba ptaki (tj. samiec i samica) trwa około dwóch tygodni. W końcu kwietnia, początku maja znajduje się w gnieździe 9—12 jaj (bywały wypadki, że znajdowano 18 sztuk) białych, rdzawo nakrapianych. Po dwóch tygodniach lęgną się pisklęta, które szybko rosną, rozpychając gniazdo. Pod takim naporem gniazdo — chociaż elastyczne — niekiedy pęka a przez otwory pisklęta wystawiają swe długie ogonki. Po wychowaniu piskląt z pierwszego pokolenia rodzice budują drugie gniazdo, zwykle znacznie mniej starannie; drugi leg składa się z 6—7 jaj, ma miejsce w czerwcu. Wymiary jaj (średnia z 33 pomiarów) $13,6 \times 10,9$ mm, waga 0,94 grama.

Wspomnieć wreszcie wypada (za T a c z a n o w s k i m), że we włóczących się w zimie stadach sikor, raniuszki nie mieszają się z innymi sikorami, lecz tworzą jakby oddzielną grupę. W odróżnieniu od innych sikor nie nocują w dziuplach lecz na gałązce. Zwykle kilka sikor razem przytula się do siebie (niekiedy łebkami do środka, ogonkami na zewnątrz) i tak spędzają noc.

Sikora remiz *Remiz pendulinus* L.

Remiz jest mieszkańcem południowej i środkowej części Europy, ale rozmieszczenie jego jest bardzo nierównomierne. W Polsce liczniejszy jest na Polesiu, występuje również w dolinie Wisły, ale znacznie rzadziej. Długość całkowita ptaka wynosi około 110 mm, skrzy-

dł. 55—58 mm, ogona 48—52 mm, dzioba 9—12 mm. Z pośród drzew najbardziej lubi wierzbę i na niej najczęściej buduje swe gniazdo, przy czym zwykle na gałązkach zwisających nad wodą. Kształtem gniazdo to jest zbliżone do gniazda raniuszka, tylko do otworu wlotowego jest jakby dobudowana krótka rurka, dzięki czemu gniazdo ma kształt wydłużonej retorty o krótkiej szyjce. Wewnątrz grubo wysłane puchem. W maju samica składa 5—8 podłużnych, białych (a więc bez kropek) jaj. Młode wylatują w czerwcu. Remiz należy do ptaków przelotnych, przylatuje w kwietniu, odlatuje we wrześniu.

Sikora wąsatka *Panurus biarmicus* L.

Jest to jeden z rzadszych gatunków w Polsce. Dotąd stwierdzono jego gnieźdzenie się na terenie Małopolski wschodniej.

Ubarwienie wąsatki jest dość ładne. Samiec z wierzchu jest rdzawo-rudy, spód ciała biały, z boków trochę różowawy, głowa popielata. Bardzo charakterystyczną cechą ubarwienia wąsatki, od której ten gatunek uzyskał swą nazwę, są czarne plamy odchodzące od kątów dzioba na boku szyi, podobne do wąsów. Samica różni się brakiem tych wąsów oraz szaro-rudawym wierzchem głowy. Wymiary: długość ciała 160 mm, skrzydła 60 mm, ogona 80—87 mm, dzioba 7,5 mm.

Wąsatka jeszcze ściślej niż remiz związana jest z błotami i wodami. Spotkać ją można wyłącznie w dużych, rozległych zaroślach trzcin, porastających brzegi wód i bagna. Nigdy ich nie opuszcza. Poza okresem gniazdowania żyje w małych stadkach, ale i wtedy nie opuszcza trzcin.

Gniazdo zakłada na ziemi lub na trzcinach blisko ziemi. Gniazdo zawsze jest oparte dnem o podstawę, nigdy nie jest wiszące. Zbudowane jest z traw i puchów roślinnych. Jaj bywa 5—7, białych, czarniawo upstrzonych.

Sikora lazurowa *Parus* (= *Cyanistes*) *cyanus* Pall.

Gatunek ten wywodzi się w północno-wschodniej Europie i w Azji. W Polsce należy do ptaków zalatujących zimową porą, ale bardzo rzadko. Ubarwiona jest następująco: wierzch głowy blado-niebieski, grzbiet szaro-niebieskawy. Skrzydła i ogon lazurowe. Lotki i sterówki mają białe końce. Pierś biała z modrą kreską. Długość ptaka wynosi 140 mm, skrzydła 70 mm, ogona 68 mm.

Sikora żałobna *Parus* (= *Poecile*) *lugubris* Temm.

Jest to gatunek południowo-europejski, dotąd raz jeden spotkany w Polsce w Tatrach około połowy zeszłego stulecia. Podobna jest do sikory ubogiej, ale trochę większa. Z wierzchu brunatnawo-szara, od spodu brudno-biała, wierzch głowy i duża plama na gardzieli czarne. Policzki (pod oczami) białe, skrzydła i ogon łupkowo-szare z obwódkami piór szarobiaławymi. Długość skrzydła 71 mm, ogona 64 mm, dzioba 14 mm.